Adil Fiyat

–Antik Yunan'dan 16. Yüzyıla–

Abdullah Mesud Küçükkalay

ÖTÜKEN

Prof. Dr. Abdullah Mesud Küçükkalay, 1968 yılında Konya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı ilde tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi İİBF. Maliye bölümünü 1991 yılında bitirdi. 1994 yılında Selçuk Üniversitesi'nde iktisat yüksek lisansını, 1998 yılında Marmara Üniversitesi İktisat Bölümü İktisat Tarihi Anabilim Dalı'nda doktorasını tamamladı. 1993–1999 yılları arasında Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1999'da Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde Yrd. Doç., 2003 yılında aynı üniversitede doçent, 2009 yılında profesör oldu. 2012 yılında A.B.D. Harvard Üniversitesi Center for Middle Eastern Studies'de (CMES) misafir profesör olarak araştırmalar yaptı. İsveç Stockholm National Archive'de araştırmalar yapan yazarın yazdığı kitaplar, yurt içinde ve dışında yayınlanmış makaleler, verdiği seminerler, konferanslar ve katıldığı sempozyumlar bulunmaktadır. Yazar halen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde iktisat tarihi ve iktisadi düşünce tarihi öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İngilizce ve başlangıç düzeyinde Arapça bilen yazar, evli ve iki çocuk babasıdır.

İçİndekİler

Önsöz 9
Giriş 13
İktisadî Düşünce Tarihinde Değer Problematiği 30
Değer ve Müdahalecilik Bağlamında Adil Fiyat 51
Adil Fiyat Literatürü Üzerine 74
Aristo'dan 16. Yüzyıla Adil Fiyat Düşüncesi 90
    Adaletten Mübadele Adaletine: Aristo 94
    Hıristiyanlık ve İlk Yorumları: Kilise Babaları 108
    Roma Hukuku'nda Adil Fiyat: Romanistler 148
    Kilise Hukukunda Adil Fiyat: Kanonistler 158
    Teologlar ve Adil Fiyat: Skolastikler 175
    Ortaçağ Ekonomisi: Toplumsal Yapıda Devamlılık 215
Sonuç ve Değerlendirme 228
Bibliyografya 237
Dizin 249

Önsöz

Bu çalışmanın hazırlanmasında, diğer bütün bilimsel çalışmalarda olduğu gibi, yazarının dışında katkısı olanlar bulunmaktadır. Sayıları fazla olmamakla birlikte bana destek olan, konuyu benimle birlikte merak eden, her türlü sorumu tartışarak bana yol gösteren, kaynak sağlamamda gayret harcayan ve yeni düşünsel ufuklar açan bu kişilere bu nedenle teşekkür etmem önce ahlâkî, sonra da akademik bir zaruret halini almaktadır.

İlk teşekkür kuşkusuz, babam merhum *Hüseyin Küçükkalay*'a olacaktır. Küçük yaşlarda benimle yaptığı tartışmalarda nasıl düşünmem ve bir insanın mantığını nasıl kullanması gerektiğini bana öğretti. Öğrenme heyecanı aşıladı ve bilinmezin peşinden koşmanın zevkini bana küçük yaşlarda tattırdı. Babaannem *Fatma* ve ağabeyim *Mustafa* da bu ilk teşekkür grubunun içinde yer almayı hak ediyorlar. Merhum babaannem *Fatma Küçükkalay*, çocukluk ve lise yıllarımda benimle daima birlikteydi. Bütün ihtiyaçlarımda yanımda olmasının ötesinde kendi evladı misali beni korudu, palazlandırdı ve hayata hazırladı. Ağabeyim *Mustafa Küçükkalay* ise parasal olarak en zor zamanlarımda hep imdadıma yetişti. Tam da maddî olarak her şey bitmişken, yeniden en baştan başlayabilmeme yardımcı oldu. Her üçü de teşekkürü ve Allah'ın rızasının kendileri adına tarafımdan içtenlikle talep edilmesini kesinlikle hak ediyorlar.

İkinci teşekkür kuşkusuz bir bilim insanı için birkaç bilimsel rol modelden birisi olan üstat *Mehmet Genç*'edir. Kendisine çalışmayı düşündüğüm bu konuyu açtığım zaman, üstadın her zamanki teşvik edici ve yol gösterici tutumuyla karşılaştım. Konunun ilgi çekici

olduğunu ancak sofistike yönlerinin bazı araştırma zorluklarını da berberinde getirecek olmasına rağmen bunların çözümlenemez olmadığını ifade ederek her sorduğum soruya sabırla cevap vermesi ve kimi metodolojik ufuklar açması, bu çalışmanın kaleme alınmasında beni son derece cesaretlendirdi. Diğer bilimsel çalışmalarımın pek çoğunda olduğu gibi, bu çalışmamda da önemli bir mihmandar olan üstat *Mehmet Genç*'e bu nedenle yüzlerce yıl köleliğin karşılığı olarak ancak teşekkür, hürmet ve saygılarımı sunabiliyorum.

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu ve Prof. Dr. Sabri Orman, konunun çalışılabilir olduğunu ifade ederek görüşlerini benimle paylaştılar. Özellikle bu türden felsefî, teolojik, hukuksal ve iktisadî düşünce tarihine yönelik enteresan bir konunun kimi kaynaklarını önererek İslam ve Hıristiyanlık bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmesinin daha enteresan ve konunun teolojik boyutunu ortaya koyma bakımından daha kapsamlı olduğunu vurgulayarak gelecekteki çalışmalarıma da ışık tuttular. *Prof. Dr. İşaya Üşür, Prof. Dr. Tevfik Güran* ve *Prof. Dr. Abdülkadir Buluş* ise her sohbetimizde akademik çalışmalarım konusunda beni teşvik ederek cesaret verdiler. Bu nedenle kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

Bir diğer teşekkür ABD'den iki akademisyenedir. İlki *Harvard Üniversitesi Near Eastern Languages and Civilizations* öğretim üyesi *Dr. Himmet Taşkömür*'dür. Kendisiyle yaptığımız bütün sohbetlerde özellikle İslâm hukuk tarihi ve bunların Avrupa hukuk tarihi ile olan ince bağlantılarını göstermesi, araştırma sorularımı ve çözümlemeye çalıştığım karmaşık düşüncelerimi dinlemesi ve her birine ayrı ayrı katkılarda bulunarak görmem gereken kimi enteresan kaynakları tavsiye etmesi ile teşekkürü kesinlikle hak etmektedir. İkinci teşekkür, *Delaware Üniversitesi* ekonomi bölümünde doktora eğitimini sürdüren *Emre Şakar*'adır. Özellikle temin etme güçlüğü çektiğim materyalleri kısa sürede göndermek suretiyle bana, anlatılması imkânsız yardımlarda bulunarak zaman kazandırdı. Bilimsel öğrenme merakı ile benimle birlikte yürüyerek bu çalışmaya gönülden destek oldu.

Prof. Dr. Numan Elibol, *Yrd. Doç. Dr. Oytun Meçik* ve *Arş. Gör. Derviş T. Koyuncu*, neredeyse bu çalışmanın oluşturulma sürecinin tamamında heyecanımı paylaştılar, konunun tartışılması gereken bulanık noktalarında düşünsel katkılarda bulundular. Özellikle *Prof. Dr. Numan Elibol*, kimi felsefî İngilizce paragrafların netleştirilmesinde ve anlamın tam olarak tespit edilmesinde yardımlarını hiçbir zaman esirgemedi. *Yrd. Doç. Dr. Oytun Meçik* ise kitabın son çıktısının okunmasında, yazım yanlışlarının ve bazı anlaşılmayan noktaların netleştirilmesinde yardımlarda bulundu. Bu nedenle kendilerine katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Kitabın baskıya hazırlanmasında Ötüken Yayınevi'nin değerli yöneticileri ve çalışanları da büyük bir heyecan ve gayretle kitabın okuyucu ile buluşturulması için benimle birlikte çaba sarf ettiler. Bu nedenle Ötüken Yayınevi'nin editörü *Kadir Yılmaz*, dizgicisi *Fatma Konal* ve kapak tasarımcısı *Zafer Yılmaz* da emekleri karşılığında teşekkür ve takdiri kesinlikle hak ediyorlar.

Teşekkürlerden en büyüğü kuşkusuz eşim ile çocuklarım *Bahadır Emre* ve *İrem*'edir. Onlar benimle birlikte bilimsel öğrenme ve yazma sürecimin bizzat içine girerek, telafisi imkânsız olan zamanlarını ve ihtiyaç duydukları ilgiyi bana tahsis etmeselerdi, bu değil, yaptığım ve yapmayı planladığım diğer çalışmaların da kaleme alınmaları kesinlikle mümkün olmazdı. Kendileri teşekkür ile birlikte, üzerimde bulunan haklarından feragat etmeleri için minnettarlığa bulanmış bir ricayı da hak ediyorlar.

Bu kişiler dışında teşekkürü hak eden başka bir kimse yok gibi görünüyor. Nitekim Türkiye'de bu türden bir konuya katkı sağlayabilecek olan akademisyenlerin sayısı bir elin parmaklarından daha fazla olmadığı gibi, kendilerine bu konuyu çalışmayı düşündüğümü söylediğim *in partibus* (payelü) olan kimileri ise "*Evet, adil fiyat çok önemli bir konu*", "*Bu İslam'da da var, halifeler dönemi uygulamalarına bakmalı*", "*Latince öğrenmen gerek*" ya da "*Evet, yıllar önce ben bu konuyu okumuştum*" gibi üst perdeden ve sanki konunun uzmanı olan bir aksakal edasıyla öğreticilik rolüne soyunmuşlardır. Bilim, bir üstat olan *Mehmet Genç*'in ifadesi ile: *Kolektif bir üretim faaliyeti içinde ancak icra*

edilebilecek bir operasyon olabilir, yoksa bilim ve bilim insanları ve hatta onların yaşamasına imkân sağlayan vasatlar üzerine biliş ve idrak karşıtı bir taarruzun sistematik olarak yürütüldüğü ülkemizde, bireysel çabalar ile mevcut bütün olumsuzluklara direnerek yapılacak bir bilimsel faaliyet ancak gökten vahiy sızması sonucu gerçekleşebilir.

Akademisyenlerin, akademik unvan kazanma, şöhret ve makam elde etme, maddî çıkar temin etme ve cahilliğin bir veri olarak alınmadığı bir süreçle kurdukları yakın ilişkiler; kitapsız ev ve ofisleri, sahip oldukları arazi ve yazlık sayılarını artırma gayretleri, bilimsel faaliyeti hayatın kendisine bulanmış bir süreç değil de, bir tür meslek veya hayatın cüz'ü olarak algılamaları ve en kötüsü gurur ve cahilliklerinden olsa gerek, kendilerini bilimde bir üstat, alanının aksakalı ve nirvanaya ulaşmış bir bilge gibi takdim etme çabaları ile birleşince durum hem daha trajikomik hem de daha vahim bir hal almaktadır. Kolektif bir faaliyet ile bilimi ve bilgiyi ilerleterek bilinmezliği azaltmak çabası içinde olmak yerine, ya karşısındakini küçümsemek ya da karşısındakinden büyük görünmek gibi iki garip karşıtlık arasına sıkışmanın bir gelenek halini aldığı ülkemizde, araçsal olarak farz ve kabul edilen bilim insanlığı algısının dönüşmesi ve bu telâkkiyi hayatlarında carî kılan bilim insanlarının bunları aşması mümkün olur mu bilinmez, ama uzun bir zaman alacağa benzemektedir. *Bertrantlı Charles*'ın ifade ettiği ve *Newton*'un da kullandığı şekilde, omuzlarına basarak uzakların, ama ta uzakların görülebileceği devlerden yeteri miktarda bulmak için daha uzun yıllar beklemek gerekecek gibi görünüyor. Dileğimiz odur ki, kehanetimiz bizi doğrulamaz. Bu kehanetin yanlışlanacak olmasından büyük bir mutluluk duyacağımız kesindir.

Prof. Dr. Abdullah Mesud
Küçükkalay
Haziran 2016/Eskişehir

Giriş

> Çünkü biz bugüne bel bağlamayız, insanlar ne zaman ölürler ona da bakmayız, zira ölüm her halükârda kaçınılmazdır.[1]
>
> **St. Justin Martry, (100–165)**

Bir mübadele işleminde değişilen şeylerin değerlerinin eşit olması gerektiğini ifade eden *adil fiyat* (*just price*, *justum pretium*), iktisadî düşünce tarihinin neredeyse en çok tartışılan ve en çetrefilli konularından birisi olagelmiştir. Değişim işlemi ilk bakışta iki tarafın da faydası üzerine tesis edilecek gibi görünür, zira tarafların her birisi diğerinin ihtiyacı olan mala sahiptir. Adil fiyat anlayışına göre, ortak olarak her ne tesis edilirse edilsin avantaj, taraflardan birisi için diğerinden daha fazla olmamalı ve sonuçta alıcı ve satıcı arasındaki bütün sözleşmeler bir şeyin diğer bir şeyle eşitliğini gözetmelidir. İnsanın kullanımından ileri gelen bir şeyin kalitesi, ona ödenen fiyatla ölçülür ki para da bu amaçla keşfedilmiştir. Böylece, şayet fiyat bir şeyin değerini aşarsa veya tersi olur da bir şeyin değeri o şeyin fiyatını aşarsa, artık adaletin gerektirdiği eşitlik yoktur ve böylece bir şeyi değerinin üzerinde almak veya satmak adaletsiz ve yasadışı olarak kabul edilebilir. Anlaşan iki taraf para aracılığı ile ticaret yaptığı zaman ise fiyat, değişim değerinin parasal ifadesi olur.[2]

---

[1] Because we do not place our hope in the present, we do not mind when men murder as, since death is inevitable anyhow.

[2] George O'Brien, *An Essay on Medieval Economic Teaching*, Batoche Books Limited, London: 2001, s. 58.

Ekonomik değer, bir şeyin eşdeğerini talep ettiği gerçeğinden yola çıkar ya da iktisadî bir ilişkiyse fiyat ismi verilen para miktarı ile kendisini ortaya koyarak mübadeleye dâhil olur. Bu gereklilik, hakkaniyet ya da mübadele talep ettiği sürece bu şekilde yapılır ve bu fiyata iktisadî değer denir. İhtiyaç, hakkaniyet ve başka mallarla mübadele talep ederse belirli bir miktar ilişkisine göre yapılır ve buna objektif eşdeğerlilik ismi verilir. İnsanî ilişkilerin devam ettiği ölçüde bu belirli miktardaki mübadele ilişkileri insan toplumunun iktisadî ve sosyal durumuna bağlıdır. İyi organize olmuş bir toplumda ilişkiler sadece daha istikrarlı değil, modern toplumlardaki gibi parçalara bölünmüş bir topluma göre daha tutarlı olarak tanımlanabilir.[3] Bu ayrışma konusundaki en yerinde tespitlerden birisi *Karl Polanyi*'den gelir. Nitekim *Polanyi* erken dönem, yani sanayi öncesi (pre–modern) ekonomileri, sanayi sonrası modern ekonomilerin sosyal normlar içine gömülü olmayan ekonomilerinin aksine, sosyal normlar içine gömülü ekonomiler olarak tanımlayarak, sanayi öncesi ekonomilerde egemen unsurun etik ve sosyal ilişkiler olduğuna vurgu yaparken, sanayi sonrası modern ekonomilerde bunun tersine döndüğüne işaret etmektedir. [4]

Bütün kadim medeniyetlerde, bir şekilde gündeme gelen ve etik uzantılara sahip olması nedeniyle Hıristiyanlığın ve İslam'ın da yakın ilgisine maruz kalan adil fiyat kavramının en tartışmalı konulardan birisi olması tesadüfî bir akademik meraktan kaynaklanmamaktadır. Konunun bu denli fazla tartışmaya maruz kalmasını, adil fiyatın, iktisat teorisi, felsefe, hukuk, sosyoloji, tarih ve teoloji ile olan derin ilişkilerinde; değer teorisi gibi, ideolojik ayrımın köşe taşı niteliğindeki teorik unsurları etkilemesinde ve liberalizm ile müdahalecilik tartışmaları bağlamında, özgürlük ve müdahaleciliğe yönelik olarak gizli göndermeler içeriyor olmasında aramak gereklidir. Bunlara, adil

---

[3] Oswald von Nell–S. J. Breuning, "The Concept of A Just Price", *Review of Social Economy*, Vol. 8, No. 2, 1950, s. 114–115.

[4] Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm–Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, (Çev. Ayşe Buğra), İletişim Yayınları, İstanbul: 2000, s. 118. Ayrıca bkz.: Karl Polanyi, *Primitive, Archaic and Modern Economies*, Beacon Press, Boston: 1971.

fiyatın ticaret, faiz, tekel, piyasa düzenlemeleri ve servet dağılımı gibi konularla direkt olarak etkileşim içinde bulunması da eklenmelidir. Bu nedenle de, iktisatçıların, tarihçilerin, hukukçuların ve teologların konuya bu denli fazla ilgi duymalarına akıl yatar.

Adil fiyatın yoğun bir tartışmaya konu olmasının ilk ve en önemli nedeni, pozitif ve normatif ekonomi tartışmasının tam orta yerinde durması, bir yanıyla teolojik–etik bir dünya ile normatif ilişkiler sürdürürken, bir diğer yandan da pozitif iktisada yönelik uzantılar içererek pratik dünya ile ilişkili kurallar vaz'etmeye çabalamasıydı. Nitekim pozitif ekonomi olguları, normatif ekonomi ise değerleri içermekteydi.[5] Örneğin Ortaçağ'ın adil fiyat yorumu, ne tam bir ekonomik analizin ne de tam bir ahlâk tartışmasının sonucuydu, fakat her birinin değişik yönlerinin bir bileşkesi niteliğindeydi.[6] Bu nedenle de konunun teolojik kökenleri Musevîliğin, Hıristiyanlığın ve İslam'ın erken dönemlerine kadar uzanıyordu. Nitekim Musevî, Hıristiyan ve Müslüman bakış açılarına göre iktisadî düşünce, bu dünyadaki maddî zenginliğin işlevleriyle ilgiliydi. Özel mülkiyet hakkı, diğer bütün varsayımların dayandığı asıl temeldi. Her ahlâkî sistem, ister İslam hukuku ister skolastik sistem olsun, hayırseverliği teşvik ediyordu. Pazar alanındaki iktisadî özgürlük ise bu bakış açılarına hayır kurumları aracılığı ile fakirlere yardım etmesi gereken zenginlerin varlığı nedeniyle eşitsizlik yaratıyordu.[7] Bu eşitsizliğin bertaraf edilmesi ve toplumsal yapının işbölümü ve adalet temelinde devamlılığının sağlanması için de adil fiyatın bazı fonksiyonları yerine getirdiği varsayılıyordu. Bu dört temel fonksiyon: (**a**) Kaybın telafisi, (**b**) İhtiyacın karşılanması, (**c**) Adil değerlemenin temin edilmesi ve (**d**) Değişimde suistimalin önlenmesiydi. Ancak buna rağmen bütün bireyler değişimde dürüst olsalar, yani hem sözleşmeye hem de onun ruhuna uygun davransalar bile adil fiyattan pratik dünyaya

---

5 Mark Blaug, *İktisatta Yöntem*, (Çev. Levent Konyar), Eflatun Yayınları, Ankara: 2009, s. 125.

6 Omar F. Homouda–Betsy B. Price, "The Justice of the Just Price", *The European Journal of the History of Economic Thought*, 4 (2), 1997, s. 192.

7 Steven A. Epstein, *Geç Dönem Ortaçağ Avrupa'sı*, (Çev. Serap Işık) İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul: 2014, s. 164.

yansıyan dört temel problemin çözümsüzlüğü varlığını sürdürüyordu. Bu çözümsüzlükler: (**a**) Sosyal hareketsizliğin sürekliliği, (**b**) Fakirliğin kökleşmesini önlemedeki yetersizlik, (**c**) Birikim potansiyelinin altının oyulması ve (**d**) Kilise ve mahkeme gibi kurumların uygulamalarının esnekliği sonucunda oluşan gediklerdi.[8]

Zorunlulukların istisna kabul edildiği durumlar dışında İslam'ın daha liberal politikalarla konuya yaklaşmasının aksine, Batı dünyası içinde çağlar boyunca, adil fiyat konusunda sürdürülen tartışmalar teolojiye daha fazla bulanmış bir nitelikteydi. Bunun nedeni kısmen, bütün ortaçağlar boyunca, a priori olarak objektif bir değer kıstasının bulunduğu ve bir malın fiyatının mübadele öncesinde belirlenebilmesi gerektiğine yönelik inanca körü körüne olan bağlılıktı. Bu inanç Hıristiyanlığın temel ilkelerinin tefsiri ve bu konuda kilise babalarının yorumları ile desteklenirken pratikteki gelişmeler ise bu inancın yerleşmesine yardımda bulunmuştu. Bir kesinti dönemi olarak Roma hukukçuları ile onların Ortaçağ'daki izleyicilerinin konuya hukukî ve mantıksal perspektiften yaklaşma çabaları ise, *Hz. İsa*'yı ve *İncil*'i izleyen kilise babalarının yorumları, Roma ve Frank imparatorlukları zamanında derlenen dinî yorumlar ve Paris Üniversitesi'nde başlayarak yaygınlık kazanan skolastik teologların düşünceleri tarafından gölgeleniyordu. Skolastik doktorlar ekonomik problemlere ahlâkî ve yasal bir bakış açısından yaklaşıyorlardı. Bu nedenle de temel ilgileri ekonomik sistemin işleyişinden daha fazla, sosyal adalete yöneliyordu.[9] Böylece onların bütün ilgileri, bir bilgi kaynağı olarak kabul edilen vahyî ilkeleri dünyevî hayatın gerçekleri amacında ve onu biçimlendirecek şekilde egemen kılmak üzerinde toplanıyordu.

Hıristiyanlığın ama özellikle kilisenin pratik dünyanın bir konusu olan adil fiyat (ve diğerleri) üzerinde bu denli belirleyici bir rol oynamasının nedeni, ilk olarak Hıristiyanlığın bu dünyada bir *Hıristiyan Krallık* yaratma ve zaten günahlı olan insanoğlunu kurtuluşa (*salvation*) eriştirme düşüncesinden kaynaklanıyordu. İnsanoğlunun gü-

---

[8] Homouda–Price, s. 200 ve 202.

[9] Raymond de Roover, "Monopoly Theory Prior to Adam Smith: A Revision", *Quarterly Journal of Economics*, 65 (4), 1951, s. 495.

nahlı yapısından kurtulması, hatta Hıristiyan olmayan kâfirlerin bile vaftiz edilmek suretiyle gerçek imana döndürülerek kurtuluşa eriştirilmesi her Hıristiyana yüklenmiş kutsal bir görev niteliğindeydi. Bu dünya, *Hz. Adem*'in işlediği günah nedeniyle insanlığın kovalandığı, bir başka deyişle insanlığın düştüğü (*falling*) bir mekândı ve *Hz. Adem* ilk günahı işlediği zaman, insanlık onun içinde olduğu için, bütün insanlık günahkâr olarak doğardı. O halde bu dünyadaki amaç, eylemin önceliğini gözeterek bu günahlı durumdan kurtulmak, yani *Tanrı*'nın günahları bağışlaması için çaba göstermekti. Bu nedenle de, yeryüzünde nefsî arzuların peşinde koşmak değil, aksine onları dışlamak ve münzevî bir hayat kurmak gerekliydi.[10]

Ortaçağ entelektüellerinin basit bir varsayımı, bütün insan faaliyetlerinin Hristiyan bir toplum içinde yürütüldüğünün göz önünde bulundurulmasıydı. Onların çağdaş deneyimi içinde bu algıyı zorlayan birçok şey bulunuyordu. Kiliseyi temsil etme iddiasındaki laik liderler, dinsel homojen bir toplum ve hayatın her yönüne rutinler ve ritüeller şeklinde sızan kilise doktrini ile üniversite gibi diğer otoriter kurumlar bunlardan bazılarıydı. Hıristiyan din perspektifinin baskınlığı, o toplumdaki davranışları dikte ediyordu. Dahası, iyi ve kötü bağlamındaki değer sisteminin tesisinde, kılavuz kaynakların Hıristiyan doktrin ve geleneğinin içinde bulunduğu varsayılıyordu.[11]

Bu varsayımlar ve kabuller, Hıristiyanlığın yalnızca imanî alanlara değil, dünyevî alanlara da nüfuz etmesini beraberinde getirdi. Bu nedenle Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden başlayan bir ivme ile *St. Tertullian* (155–240), *St. Jerome* (347–420) ve *St. Augustine* (354–430) gibi kilise babaları ve daha sonraki yüzyıllarda onları izleyen ardılları, Hıristiyanlığın bütün etik ve imanî değerlerini dünyevî alana aktararak bir *Hıristiyan Krallığı* kurmak için kolları sıvadılar.

---

[10] Ortaçağlarda bazı din adamları, cenneti dünyada arama çabası içinde olmuşlardı. Ortaçağlarda dünyanın ulaşılamayan bölümlerinde *Hz. Adem*'in kovulduğu cennetin yer aldığı inancı, coğrafî keşifler döneminde, önemli bir derecede olmasa da, keşiflerin organize edilmesinde önemli bir etken olarak fonksiyon icra etmiş olmalıdır. Bkz.: A. Mesud Küçükkalay, *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya: 2001.

[11] Homouda–Price, s. 197.

Hıristiyanlığın etkinliğinin ikinci nedeni, kilisenin özellikle karmaşa ve iktidar boşluğu dönemlerinde, kurumsal ve yönetsel olarak organize olmuş bir birlik olarak insanların birçok ihtiyacına cevap veren bir kurum olarak öne çıkmasıydı. Ancak bu iyiniyetli başlangıç; eğitim–öğretim, hastalara bakma, kayıtları tutma, emanet kabul etme, dinî ibadetleri yerine getirme, noterlik hizmeti verme, doğum ve ölüm ritüellerini uygulama ve yargılama gibi bazı katkıları olmakla birlikte, zaman içinde evrim geçirerek bir tür iktidar mücadelesine dönüştü. Bu mücadelenin zirve noktası, kilisenin cadılık ve cadı avı ritüelleri ile özellikle kilisenin otoritesini hastalara bakma ve ebelik hizmetleriyle örseleyen kadınlara yöneltilen uygulamaları oluşturdu.[12] Kilise ve din adamları bu süreç içinde yalnızca imana ilişkin konularda değil, kimi durumlarda Hıristiyan toplumunun problemlerine bir çözüm üretme kaygısıyla, iman dışı konularda da kendilerini yorum yapmak zorunda hissettiler ve imanın ilkelerini seküler dünyaya taşıyarak, yorumları ile yeni hükümlere ulaştılar. Kilise ve kral arasındaki çatışma, *Papa Galesius I*'in (ö. 496) ortaya attığı ve daha sonradan *Salisburyli John* (1120–1180) tarafından da izlenen *iki kılıç kuramı* her ne kadar iktidarın ve din işlerinin ayrı otoriteler elinde olduğuna işaret etse de, 8. yüzyıl gibi erken bir tarihte sezarın hakkı olanın sezara verilmesi gerektiği ile sonuçlanmıştı. Kilisenin iktidar mücadelesi kral–papa çatışmasında somutlaşıyordu ve en azından 10. yüzyıla doğru kilise bu çatışmada üstünlük sağlamış gibi görünüyordu.[13] Buradan hareketle kilise kurumu ve onun mensupları adil fiyat gibi dünyevî konulara el atmaktan geri durmadı. Bu, yalnızca Hıristiyanlığın ilkelerini üstün kılma arzusunun değil, kilisenin bir

[12] Bkz.: Lois Martin, *Cadılığın Tarihi–Ortaçağ'da Bilge Kadının Katli*, (Çev. Barış Baysal), Kaldeon Yayınları, İstanbul: 2009; Robert Muchembled, *İşkenceler Zamanı*, (Çev. Ali Berktay), Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul: 1998.

[13] Krallık ve papalık çatışması için ayrıntılı bilgi için bkz.: M. A. Ağaoğulları–Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara: 2008, s. 18–36; M. Ali Ağaoğulları–Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara: 2006, s. 96–159; Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul: 2014.

kurum olarak elde etmiş olduğu egemenliğin sürdürülebilmesinin bir uzantısı olarak da ortaya çıkmıştı.

Konunun bu denli teolojiye bulanmış bir şekilde vazedilmesi, çağdaş araştırmacıların normatif unsurları kantifiye etmesinin önündeki en büyük engel oldu. Ancak buna rağmen konu üzerine eğilen her bir araştırmacı dinî ve etik unsurlar içeren ve kantifikasyonu neredeyse imkânsız olan adil fiyatın değişik yorumlarını, iktisat biliminde klasik iktisat ile başlayan ve neredeyse 19. yüzyılın sonlarında tamamlanan pozitifleşme sürecine tam da uygun bir biçimde kantifiye etme çabasına soyundular. Bu nedenle de herkes klasik metinlere sarılarak, bu metinlerin satır aralarından kendi işine yarayacağını ümit ettiği önermeleri toplamaya ve bu önermeleri biraz da kendi ideolojik kabullerini ispata yarayacak şekilde kullanmaya teşebbüs etti.

Adil fiyata araştırmacılar tarafından ilgi gösterilmesinin bir diğer nedeni, iktisat teorisindeki en önemli konulardan birisi olan değer teorisi ile liberallik ve müdahalecilik karşıtlığı tartışmalarının bir öncülü gibi kabul edilmesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle de konu, pür bir iktisat araştırması olmanın ötesinde, biraz boyut değiştirerek ideolojik bir kulvara doğru savruldu.

Adil fiyat ile ilgili tartışmalardan ilki, bu teorinin *maliyet–değer*, *emek–değer* ve *fayda–değer teorileri*nin oluşturulmasındaki rolü; ikincisi ise adil fiyat olarak tanımlanan fiyatın carî piyasa fiyatlarıyla aynı şey olup olmadığıyla ilişkiliydi.[14] Bu nedenle de klasik iktisat taraftarları bir yandan Avrupa Ortaçağı'nda yoğun olarak tartışılan adil fiyattan evrensel bir değer teorisine ulaşılamayacağını, bu nedenden dolayı da neo–klasik iktisadın faydaya dayalı değer teorisinin asıl ve geçerli bir teori olduğunu; bir diğer yandan da adil fiyattan kastedilen şeyin bir tür piyasa fiyatına işaret ettiğini, bu nedenle de ekonomiye müdahaleyi gerektirmediğini ispatlamaya giriştiler. Burada önemli iki ideolojik uzantı bulunuyordu. İlki, adil fiyatın bir tür evrensel değer teorisi önermediği ve özellikle *maliyet–değer teorisi*nden uzak olduğu

[14] Fabio Monsalve, "Scholastic Just Price and Current Market Price: Is it Merely a Matter of Labelling?", *Working Papers*, Universidad de Castilla–La Mancha, Department of Economics and Finance, 2010–2012, s. 1.

ortaya konulmak suretiyle Marksist *emek–değer teorisi*nin objektif değer vurgusunun ötelenme çabasıydı. İkincisi ise, adil fiyatın bir tür piyasa fiyatına işaret ettiği, ekonomik düzene müdahalenin gereksiz olduğu, yani klasik iktisadın *laises faire laises passer* politikasının ekonomik kâinattaki kendiliğinden düzeni sağlayan egemen unsur olduğunu ispat çabasıydı.

Böyle yaparak liberal iktisatçılar, klasik iktisadın ekonomik özgürlük ve fiyatlara dayanan sisteminin köklerinin aslında tarihin derinliklerinde gömülü olduğunu göstermek ve değerin emek bağlamında objektifliğini savunan Marksist bakış açısına karşı durmak istiyor gibiydiler. Oysa sayıca az da olsa karşıt görüşün iddiaları da yok değildi. Özellikle Marksist çevreler adil fiyat tartışmalarından, değerin objektif bir kıstasının olduğu ve bu kıstasın bir malın maliyeti ve emeği tarafından biçimlendirildiğini iddia ediyorlardı. Hatta sırf bu nedenden dolayı *R. H. Tawney*, *K. H. Marx*'ın (1818–1883) bir malın değeri ile o mala harcanan emek arasındaki ilişkiden yola çıkarak kurduğu *emek–değer teorisi*nden ve skolastik düşünürlerin de *maliyet–değer teorisi*nden hareketle benzer bir şeyi savundukları gerekçesiyle en son skolastik düşünürün *Marx* olduğunu ifade edecekti.[15]

Müdahaleciler ise devletin ekonomiye bir düzenleyici olarak dâhil olması bağlamında adil fiyatın bir müdahaleyi gerektirdiğini ispata soyundular. Onlar da benzer bir şekilde, ekonomik etkinlik ve bölüşüm problemini piyasa mekanizmasının kendisinin çözemeyeceği, bu nedenle devletin ekonomiye müdahale etmesinin bir gereklilik olduğunun tarihi kökenlerini aramaya ve kendilerini doğrulayacak tarihsel aktörler bulmaya çaba harcadılar. *J. M. Keynes* (1883–1946) ile teorik bir dayanak da kazanmış olan bu düşünce, *A. C. Pigou* (1877–1959) ve *Alvin Hansen* (1887–1975) gibi iktisatçılar tarafından izlendi ve 20. yüzyılın ikinci yarısında yeni taraftarlar kazandı. Böylece adil fiyatın tarihsel süreci üzerine yapılan yorumlar, kendi tarihî, sosyolojik ve teolojik bağlamından kısmen kopartılarak

[15] R. H. Tawney, *Religion and The Rise of Capitalism*, A Mentor Book, The New American Library, New York: 1926, s. 39.

ideolojik bir karşıtlıkta taraf olması arzulanan bir şahit konumuna indirgendi.

Adil fiyat tartışmalarının özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan birkaç on yıl sonra popülarite kazanması ve etkisini yitirmekle birlikte bugün bile tartışılıyor olması, iktisat teorisi ile ilişkili olan başkaca iki nedenden daha kaynaklandı. İlki neo–klasik iktisat ile başlayan ve 1947 yılında *P. A. Samuelson*'un (1915–2009), matematiğin iktisat biliminde kullanımına yönelik doktora tezi[16] ile zirveye ulaşan iktisat biliminin, hem etik unsurlardan hem de diğer bilimlerden kopma sürecine girmesiydi. Bu durum iktisat bilimi ile ilgili olarak yayınlanan makalelerin sayısından da açıkça görülebiliyordu.[17] Bu, zarif teorilerin üretilmesine imkân sağlamasına rağmen, iktisadı insan gerçeğinden uzaklaştırdığı için, iktisat bilimi çalışanları iktisadî konuları bu kısır döngüden kurtarmak maksadıyla 1990'lı yıllarda kolları sıvayacaklardı. Aynı yıllarda iktisadî kâinatta ortaya çıkan dengesizliklerin çözümünde mekanik ve sürtünmesiz bir bakış açısından etik yoğunluklu bir bakış açısına geçme isteği de kendisini göstermeye başlamıştı. Ekonomiler, *işsizlik*, *yüksek fiyatlar*, *gelir dağılımı adaletsizlikleri* ve *üretim yetersizlikleri* gibi problemlerle yüzleşmeye başlamışlardı. Hatta bu oluşumlar, dünya ülkelerinin, dönemin popülist söylemi ile *gelişmiş*, *gelişmekte olan* ve *azgelişmiş ülkeler* olarak kategorize edilmesine bile neden olmuştu. Kapitalist ekonomilerde ortaya çıkan bu olumsuzluklar nedeniyle iktisat ve etik arasında bir bağlantı kurma isteği öne çıkmaya başladı.[18] İktisadî kâinata etik unsurların ithal edilme isteği, adalet, eşitlik, adil paylaşım ve benzeri konuların yeniden gündeme gelmesine ek olarak araştırmacıların bir örnek bulmak amacıyla yüzlerini tarihe ve oradaki tartışmalara ve pratikteki uygulamalara yeniden çevirmelerine neden oldu.

---

[16] Bkz.: Paul A. Samuelson, *Foundation of Economic Analysis*, Harvard University Press, Cambridge: 1947.

[17] Deirdre McCloskey, "Does the Past Have Useful Economies?", *Journal of Economic Literature*, Vol. 14, No. 2, 1776, s. 435.

[18] Monsalve, "Scholastic Just Price and Current Market Price: Is it Merely a Matter of Labelling?", s. 2.